

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بررسی تطبیقی آراء شیخ مفید و ملاصدرا در خصوص تجسم اعمال

نگارش

فریبا ذاکری پور

استاد راهنما: دکتر عین اله خادمی

استاد مشاور: دکتر عبدالله صلواتی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته فلسفه و حکمت اسلامی

شهریور ماه ۱۳۹۳

باسمه تعالی

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب فریبا ذاکری پور متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله حاصل کار پژوهش اینجانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است مطابق مقررات، ارجاع و در فهرست منابع و ماخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه / رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح و یا بالاتر ارایه نشده است در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی^۱ است .

نام و نام خانوادگی دانشجو: فریبا ذاکری پور

امضا

شماره: ۲۰۱۳۲۴
تاریخ: ۹۳/۱۱/۲۵
پوست:

دانشگاه تربیت مدرس شیرازی
به نام خدا

صور تجلسه دفاع پایان نامه تحصیلی دوره کارشناسی ارشد

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد خانم فریبا ذاکری پور به شماره دانشجویی ۹۱۱۳۱۱۰۱ دانشجوی رشته‌ی فلسفه و حکمت اسلامی تحت عنوان " بررسی تطبیقی آراء شیخ مفید و ملاصدرا در خصوص تجسم اعمال " در تاریخ ۹۳/۶/۱۱ با حضور هیئت محترم داوران در دانشگاه تربیت دبیر شهید رجائی برگزار و نتیجه به شرح زیر اعلام گردید.

قبول (با درجه بسیار خوب) نمره ۱۸٫۵

درجه نمره

عالی (۱۹ - ۲۰)

بسیار خوب (۱۸ - ۱۸/۹۹)

خوب (۱۶ - ۱۷/۹۹)

قابل قبول (۱۴ - ۱۵/۹۹)

غیر قابل قبول (کمتر از ۱۴) (دفاع مجدد مردود)

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضاء
	دانشیار	دکتر عین‌اله خادمی	استاد راهنما
	استادیار	دکتر عبدالله صلواتی	استاد مشاور
	استادیار	دکتر علی اکبر شایسته نژاد	استاد داور داخلی
	استادیار	دکتر زهره سادات ناجی	استاد داور خارجی
	استادیار	دکتر علی اکبر شایسته نژاد	نماینده تحصیلات تکمیلی

دکتر غلامعلی احمدی
رئیس دانشکده علوم انسانی

تهران، لویزان، کد پستی: ۱۶۷۸۸-۱۵۸۱۱
صندوق پستی: ۱۶۷۸۵-۱۶۳
تلفن: ۲۴۹۷۰۰۶۰-۹-۲۴۹۷۰۰۳۳ نکتس
Email: sru@sru.ac.ir
www.sritu.edu

ما حاصل آموخته هایم را تقدیم می کنم

به استوارترین تکیه گاهم، دستان پرمهر پدرم
به سبزترین نگاه زندگیم، چشمان سبز مادرم
که هرچه آموختم در مکتب عشق شما آموختم و هرچه بکوشم قطره ای از دریای بی
کران مهربانیتان را سپاس نتوانم بگویم.
امروز هستی ام به امید شماست و فردا کلید باغ بهشتم رضای شما
ره آوردی گران سنگ تر از این ارزان نداشتم تا به خاک پایتان نثار کنم، باشد که حاصل
تلاشم نسیم گونه، غبار خستگیان را بزدايد.
بوسه بر دستان پرمهرتان

با سپاس فراوان از لطف خدای مهربان.

با تشکر از دو استاد بزرگوارم که شایسته ی هر نوع سپاس، تجلیل و تکریم اند؛

جناب آقای دکتر عین اله خادمی؛ استاد راهنمای ارجمند که با ایجاد عشق به نوشتن، صبورانه، با ارایه ی رهنمودها، انتقادات و پیشنهادهایشان، در تمامی مراحل اجرای پایان نامه مرا حمایت و تشویق نمودند.

و جناب آقای دکتر عبدالله صلواتی؛ استاد مشاور محترم که با نظرهای اصلاحی ارزنده ی خود، ضمن دلگرمی بنده، موجب تکمیل این اثر شدند.

چکیده

اصطلاح تجسم اعمال، اساس مذهبی دارد، که شرایع و مذاهب در باب اصول عقاید، مطرح کرده‌اند و خواسته‌اند، مسأله چگونگی لذت و الم اخروی و عذاب قبر و میزان و حساب و نشر صحف را در روز قیامت، که شرایع بدان نازل شده‌اند بدانند. این مسأله از نظر علمای علم کلام، جوری مورد بحث قرار گرفته و از نظر متعبدین به مذاهب، طوری دیگر و بالأخره فلاسفه اسلامی نیز سعی کرده‌اند مسأله را طوری حل کنند که، با اصول و قواعد عقلی وفق داده و منافات نداشته باشد. تجسم اعمال تبیینی است، از چگونگی تاثیر اعمال دنیوی انسان در حیات اخروی او و تحلیلی از نحوه ارتباط میان اعمال و ملکات دنیوی، با جزای اخروی است و تعبیری که، به عینه در آیات و احادیث دیده نشده، ولی بی‌گمان، خاستگاه آن، آیات کریمه قرآن و احادیث شریفه صادره، از اهل بیت (ع) است. در این رساله این نظریه از دیدگاه شیخ مفید به عنوان یکی از متکلمین بزرگ شیعه، و ملاصدرا به عنوان موسس حکمت متعالیه، مورد بحث و بررسی است. حاصل این پژوهش، تحقیقی تخصصی پیرامون تفاوت دیدگاه این دو عالم شیعه در مورد تجسم اعمال و شناسایی دلایل اختلاف آراء ایشان در مسأله مورد نظر است که با روشی توصیفی-تحلیلی، به انجام رسیده است. اهم نتایج این پژوهش بدین شرح است: شیخ مفید نظریه تجسم اعمال را با تمسک به دو اشکال، که اعمال انسان پس از صدور و مرگ معدوم می‌شود و اینکه تجسم اعمال از قبیل تبدیل عرض به جوهر است، امری محال می‌باشد، انکار می‌کند یا حداقل در پذیرش آن از خود تردید جدی ابراز کرده است. ملاصدرا از طرفداران نظریه تجسم اعمال بوده، به توسط دلائلی چون، تجرد نفس و تاثیرپذیری آن از خارج، تجرد قوه خیال، حرکت جوهری، اتحاد عاقل و معقول آن را اثبات نموده و به تبیین آن پرداخته است. حاصل تطبیق نظرات شیخ مفید و ملاصدرا، در زمینه کیف و پاداش اخروی این شد که، شیخ مفید با توجه به ظاهر آیات و روایات، معذب یا متنعم بودن انسان را خارج از نفس او می‌داند، اما ملاصدرا، در شرایط معرفتی مستقل بر آیات و روایات و برهان و شهود به تبیین فلسفی تجسم اعمال می‌پردازد و کیف و پاداش، اخروی را چیزی جز ظهور افعال و صور اعمال و آثار ملکات و نیات و اعتقادات انسان نمی‌داند.

کلید واژه‌ها:

تجسم اعمال-کیفر-پاداش-رستاخیز-تجرد نفس-حرکت جوهری-تجرد قوه ی خیال-اتحاد

عاقل و معقول - عدم بقای اعمال

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: طرح مساله
۲	۱-۱- مقدمه
۳	۲-۱- عنوان تحقیق
۳	۳-۱- بیان مساله تحقیق
۵	۴-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق
۵	۵-۱- اهداف تحقیق
۵	۶-۱- سوالات تحقیق
۶	۷-۱- پیشینه تحقیق
۸	۸-۱- روش تحقیق
۸	۹-۱- تعریف واژه ها - مفاهیم
۱۲	۱۰-۱- تعریف تجسم اعمال و دیدگاه های گوناگون پیرامون آن
۱۳	۱-۱۰-۱- معنا و مقصود تجسم اعمال
۱۳	۲-۱۰-۱- دیدگاه ها در باب چگونگی تجسم اعمال
۱۳	۱-۲-۱۰-۱- دیدگاه اول: تجسم صورت ملکوتی عمل
۱۵	۲-۲-۱۰-۱- دیدگاه دوم: تجسم ملکه راسخه در نفس
۱۶	۳-۲-۱۰-۱- تحلیل و بررسی این دو دیدگاه
۱۶	۱۱-۱- تجسم اعمال از منظر قرآن و روایات
۱۶	۱-۱۱-۱- تجسم اعمال در قرآن

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۶	۱-۱۱-۱- آیات موافق تجسم اعمال
۱۹	۱-۱۱-۲- آیات مخالف تجسم اعمال
۲۰	۱-۱۲- بررسی دیدگاه های گوناگون جهت حل تعارض میان آیات مثبت و نافی تجسم اعمال..
۲۰	۱-۱۲-۱- دیدگاه اول: حمل آیات تکوینی بر اعتباری
۲۱	۱-۱۲-۲- دیدگاه دوم : حمل آیات اعتباری بر تکوینی
۲۲	۱-۱۲-۳- دیدگاه سوم : جمع بین آیات تکوینی و اعتباری
۲۲	۱-۱۲-۴- بررسی و تحلیل دیدگاه ها
۲۳	۱-۱۳- تجسم اعمال از منظر روایات
فصل دوم: دلائل شیخ مفید در انکار تجسم اعمال و نظر وی در زمینه کیفر و پاداش اخروی	
۲۶	۲-۱- مبنای شیخ مفید در زمینه انکار تجسم اعمال
۲۶	۲-۲- دلائل شیخ مفید در زمینه انکار تجسم اعمال
۲۷	۲-۲-۱- شبهه امتناع تبدیل عرض به جوهر
۲۸	۲-۲-۲- نقد دیدگاه مخالفان تجسم اعمال
۳۰	۲-۳- کیفر و پاداش اخروی از دیدگاه شیخ مفید
فصل سوم: مبانی و دلائل ملا صدرا در پذیرش نظریه تجسم اعمال	
۳۷	۳-۱- مبنای اول: تجرد نفس
۳۷	۳-۱-۱- تعریف تجرد
۳۸	۳-۱-۲- تعریف نفس

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۳۸	۳-۱-۳- مراحل تکوین نفوس انسا نی
۳۹	۳-۱-۴- براهین تجرد نفس
۴۰	۳-۱-۵- رابطه تجرد نفس با تجسم اعمال
۴۱	۳-۲- مبنای دوم : تجرد قوه خیال
۴۱	۳-۲-۱- تعریف قوه خیال
۴۲	۳-۲-۲- تجرد قوه ی خیال
۴۲	۳-۲-۳- برهانی بر تجردقوه ی خیال
۴۲	۳-۲-۴- رابطه تجرد قوه خیال با تجسم اعمال
۴۵	۳-۳- مبنای سوم : اتحاد عاقل و معقول
۴۵	۳-۳-۱- تعریف نظریه اتحاد عاقل و معقول
۴۷	۳-۳-۲- کیفیت اتحاد نفس با عقل فعال
۴۸	۳-۳-۳- رابطه اتحاد عاقل و معقول با تجسم اعمال
۴۹	۳-۴- مبنای چهارم : تاثر نفس از خارج و ارتباط آن با تجسم اعمال
۵۲	۳-۵- مبنای پنجم: حرکت جوهری
۵۲	۳-۵-۱- تاریخچه حرکت جوهری
۵۲	۳-۵-۲- تعریف حرکت جوهری
۵۳	۳-۵-۳- رابطه حرکت جوهری و تجسم اعمال
۵۵	۳-۶- خلاصه دیدگاه ملا صدرا درباره چگونگی تجسم اعمال

فصل چهارم: بررسی تطبیقی دیدگاه های شیخ مفید و ملا صدرا پیرامون مساله تجسم اعمال

- ۵۷ ۴-۱- بررسی تطبیقی روش شیخ مفید و ملا صدرا
- ۵۷ ۴-۱-۱- روش شیخ مفید
- ۵۸ ۴-۱-۲- روش ملا صدرا
- ۵۹ ۴-۱-۳- تشابهات شیخ مفید و ملا صدرا در زمینه روش
- ۵۹ ۴-۱-۴- تفاوت های شیخ مفید و ملا صدرا در زمینه روش
- ۵۹ ۴-۲- بررسی تطبیقی مبانی شیخ مفید و ملا صدرا در زمینه تجسم اعمال
- ۵۹ ۴-۲-۱- مبانی شیخ مفید در زمینه انکار تجسم اعمال
- ۶۰ ۴-۲-۲- مبانی ملا صدرا در زمینه اثبات تجسم اعمال
- ۶۱ ۴-۲-۳- شباهت های مبانی شیخ مفید و ملا صدرا در زمینه تجسم اعمال
- ۶۲ ۴-۲-۴- تفاوت های مبانی شیخ مفید و ملا صدرا در زمینه تجسم اعمال
- ۶۲ ۴-۳- بررسی تطبیقی دلائل شیخ مفید و ملا صدرا در زمینه تجسم اعمال
- ۶۲ ۴-۳-۱- دلائل شیخ مفید در زمینه انکار تجسم اعمال
- ۶۲ ۴-۳-۲- دلائل ملا صدرا در زمینه اثبات تجسم اعمال
- ۶۵ ۴-۴- بررسی تطبیقی آراء و نظرات شیخ مفید و ملا صدرا در زمینه تجسم اعمال
- ۶۵ ۴-۴-۱- آراء و نظرات شیخ مفید در زمینه کیفر و پاداش اخروی
- ۶۸ ۴-۴-۲- آراء و نظرات ملا صدرا در زمینه کیفر و پاداش اخروی
- ۷۵ ۴-۴-۳- شباهت های آراء و نظرات شیخ مفید و ملا صدرا در زمینه تجسم اعمال
- ۷۶ ۴-۴-۴- تفاوت های آراء و نظرات شیخ مفید و ملا صدرا در زمینه تجسم اعمال
- ۷۹ نتیجه گیری

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۸۱	پیشنهاد ها.....
۸۲	منابع و ماخذ.....

فصل اول

طرح مسأله

نظریه تجسم اعمال، از آنجا که اساساً به تحلیل چگونگی، ارتباط میان اعمال و ملکات دنیوی، یا جزای اخروی، می پردازد و از طرفی جزای اخروی نیز، مورد اتفاق همه ادیان الهی است؛ لذا رد پای این موضوع را در گفتار پیامبران و فلاسفه پیش از اسلام، می توان مشاهده کرد. همچنین حکمای دوران باستان، نظیر فیثاغورث، نظریه تجسم اعمال را، با تعبیری مشابه، مطرح کرده است. (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱ م، ج ۹، ص ۲۹۵-۲۹۴)

لذا دانشمندان اسلامی، این موضوع را نه تنها، مقتضای آیات و روایات، بلکه مستفاد از شرایع و ادیان گذشته، دانسته اند و اما در اسلام، تاریخچه بحث، از این نظریه به عصر نزول قرآن، باز می گردد و می توان گفت، که در اسلام بحث حضور اعمال، در سرای آخرت و مجازات توسط اعمال، نخستین بار، توسط قرآن کریم، مطرح شده است. اما از آنجا که، در بعضی از آیات قرآن جزای اخروی، به صورتی غیر از تجسم اعمال، مطرح گردیده است. این نظریه از صدر اسلام تاکنون، مورد بحث و گفتگوی مفسران و متفکران قرار گرفته و در دوره های نخستین تفسیر قرآن کریم، از جدی ترین، مباحث تفسیری بوده است. تا حدود سده دهم هجری، رویه اکثر قریب به اتفاق متکلمین و مفسرین بر تاویل و توجیه آیات، دال بر تجسم اعمال بود. اما در برخی موارد که ظهور آیات، در تجسم اعمال، غیر قابل انکار و تاویل ناپذیر بود؛ به نوعی آنرا پذیرفته و یا لاقلاً سخنانی، دو پهلو ذکر کرده اند. عده ای نیز این عقیده را دور از حکم عقل، شمرده و آن را بیگانه از متون دینی، قلمداد کردند و به سختی با آن مقابله نمود و حتی آن را خلاف ضروری دین تلقی کردند.

این نظریه، در ادامه سیر تاریخی خود، هر روز طرفداران بیشتری پیدا کرد و مخالفت با آن با تبیین عقلی تجسم اعمال و دفع شبهات وارد بر آن رو به افول گذارد. به گونه ای که گروهی آن را قول بیشتر مفسران دانستند و گروهی دیگر، این نظریه را عقیده ای رایج، در میان متفکران اهل سنت، قلمداد نموده و حتی عده ای آن را ضروری دین، به شمار آوردند و می توان گفت که، امروزه این عقیده، مقبولیت عام یافته و کمتر کسی با آن مخالفت می کند. (کشاوری، ۱۳۸۳، ص. ۱۰۸) گفتنی است، ترکیب تجسم اعمال به عنوان یک لفظ و اصطلاح، ساخته دوران های متأخر است که ظاهراً اولین بار در آثار شیخ بهایی و سپس صدر المتألهین، آشکارا به کار رفته است

از آن جا که، در مورد اختلاف آرای که بین شیخ مفید و ملا صدرا، پیرامون نظریه تجسم اعمال، وجود دارد. تحقیق جامع و گسترده ای ارائه نگردیده و کمبود این امر، احساس می شود؛ لذا در این رساله، به تحقیق تخصصی، پیرامون اختلاف نظر، بین شیخ مفید به عنوان یکی از محدثین و متکلمین شیعه و ملا صدرا، به عنوان مؤسس حکمت متعالیه پرداخته می شود.

۲-۱- عنوان تحقیق

بررسی تطبیقی آراء شیخ مفید و ملاصدرا در خصوص تجسم اعمال

۳-۱- بیان مسأله تحقیق

تجسم اعمال در لغت به معنای مجسم شدن، تناور شدن به صورت جسم، در پیش چشم نمایان شدن (عمید، ۱۳۶۰، ج ۱، ص. ۵۴۱- افرام البستانی، ۱۳۷۸، ص. ۶۸) شکل، جسم و پیکر درآمدن موجودات غیرمادی مانند عقاید، اخلاق، اوصاف و افعال و آثار انسان است. (جوادی آملی، ۱۳۵۲، ج ۵، ص. ۴۷) و در اصطلاح به معنای آن است که؛ آنچه را انسان در این جهان انجام می دهد، در جهان دیگر به صورت متناسب با آن جهان نمودار گردد. (سبحانی، ۱۳۶۹، ج ۹، ص. ۴۰۷) و شاخه ای از کیفر و پاداش اخروی است. در واقع متضمن این معناست که ثواب و عقاب یا اعمال خوب و بد انسان ها چیزی جدا از آن اعمال نیست و به بیان دقیق تر، اعمال انسان ها و عواقب آن ها با یکدیگر رابطه ای تکوینی دارند و معذب خارجی، در کار نیست. یعنی پاداش ها و کیفرها و نعمت ها و نعمت ها شادمانی و دردها، همگی حقایق اعمال دنیوی انسان هاست که در حیات اخروی، خود را نشان می دهند. (قراملکی، ۱۳۷۵، ش ۶۸) تجسم یا تجسد اعمال که از آن به تجسم اعتقاد و تجسم احوال نیز تعبیر می شود. (صدرالدین شیرازی، شواهد الربوبیه، ۱۳۶۰، ص. ۳۲۹) اصطلاحی کلامی، عرفانی و فلسفی است و اساسی مذهبی دارد و شرایع و مذاهب آن را در باب اصول عقاید مطرح کرده اند که مورد تأکید خاص آیات و روایات متعددی قرار گرفته است. البته این اصطلاح، سابقه ای دیرین دارد و نه تنها به سده های نخستین اسلامی باز می گردد؛ بلکه می توان آن را در اندیشه های یونان باستان، با تعبیر مختلف نیز باز جست. چنان که ملاصدرا، این مسأله را به فیثاغورث، نسبت داده است که طبق نظریه ی او: «درآینده ظاهر می شود از تمام حرکات فکری و عملی تو، یک صورت روحانی و جسمانی، اگر اعمال غضب یا شهوانی شد مبدأ شیطان می شود؛ که در این دنیا تو را اذیت و در آخرت مانع ملاقات نورالهی، می شود. اگر اعمال عقلی باشد، به صورت فرشته در می آید؛ که در این دنیا موجب تلذذ و در آخرت، موجب هدایت به درگاه ربوبی می شود.» (همان، ۱۹۸۱، م، ج ۹، ص. ۲۹۴)

آیات و روایات در بحث تجسم اعمال را می توان به طور کلی به دو دسته تقسیم کرد:

الف: آیات دال بر حضور خود اعمال دنیوی در آخرت

ب: آیات دال بر مجازات و کیفر توسط اعمال

در مقابل این آیات که دلالت بر تکوینی بودن، کیفر اخروی می کند، آیاتی مخالف آن ها، وجود دارد که دلالت بر اعتباری و قراردادی بودن عقاب و وجود معذب خارجی، می کنند و هم چنین، اگر آیات شفاعت و توبه و افزایش حسنات و عذاب را اضافه کنیم؛ که موجب تضاعف و اتقان دلیل اعتباری بودن، کیفر می شود. ماحصل این اقسام آیات مثبت و نافی، وجود ناسازگاری، آیات تجسم اعمال را مطرح می کند و این ناسازگاری ظاهری، میدان و جولانگاه، طرح مباحث تفسیری، کلامی و فلسفی،

شده است. (قراملکی، ۱۳۷۵، ش ۶۸) و از آن تعبیرهای مختلف دارند. از جمله گروهی، عذاب را تجسم و صورت فعل و آثار نفسانی دانسته اند و گروهی دیگر، عذاب را صورت باطنی اعمال دنیوی، گفته اند و هم چنین بعضی معتقدند که رابطه ی تکوینی عمل و جزای آن با وجود معذب و معاقب خارجی سازگار نیست.

این نظریه، معتقدان و مخالفان بسیاری را داشته و عالمان دینی نیز، در آن متفق القول نیستند. در این پژوهش، با نظرات یک متکلم به نام شیخ مفید و متکلمین شیعی بعد از او که از آن تأثیر گرفته اند و دیدگاهی سلبی و منفی به تجسم اعمال دارند و نظر ملاصدرا به عنوان یک فیلسوفی که دیدگاه مثبت به تجسم اعمال دارد، مورد بررسی قرار می گیرد.

شیخ مفید به عدم بقاء اعمال اعتقاد دارد. (شیخ مفید، اوائل المقالات، ۱۴۱۳، ص. ۹۸) او و هم چنین متکلمین شیعی متأثر از نظرات او با تمسک به دو اشکال موضوع تجسم اعمال را انکار می کنند. یا حداقل در پذیرش آن از خود تردید جدی ابراز کرده اند و آیات و روایات مورد استناد دیدگاه مثبت به تجسم اعمال را به گونه هایی توجیه و تأویل می کنند که عبارتند از:

الف: اعمال انسان پس از صدور و مرگ معدوم می شود و چیزی نمی ماند تا در سرای دیگر، تجسم یابد.

ب: اصولاً تجسم عمل، از قبیل تبدیل عرض به جوهر است، که امری محال می باشد. (سبحانی، ۱۴۲۵، ج ۲، ص. ۳۴۶- حجازی نیا، ۱۶/۲/۱۳۸۸)

ملاصدرا نخستین متفکری است که، نظریه ی تجسم اعمال را چون حرکت جوهری و معاد جسمانی و دیگر اصول فلسفه خود در نظام فلسفی خویش وارد کرده و بدان صورت ویژه ی عقلی - فلسفی بخشید.

او در این کار هم از آیات و روایات بهره گرفت و هم از نظریه ی عرفانی، تجسم اعمال، سود جست و با دلائلی چون تجرد نفس، تأثیر و تأثر ذهن و عین یا نفس و جهان واقع در یکدیگر تجرد قوه ی خیال، حرکت جوهری و اتحاد عاقل و معقول، آن را اثبات نموده است.

در این پژوهش محقق به دنبال کندوکاودر باره پرسش های ذیل است:

تجسم اعمال چه معنایی دارد؟ با وجود ناسازگاری ظاهری در آیات و روایات چگونه می توان تجسم اعمال را اثبات کرد؟ دیدگاه شیخ مفید و متکلمین شیعی متأثر از او در خصوص کیفر و پاداش اخروی چیست؟ چالش ها و دلائل وارده از طرف شیخ مفید و متکلمین در رد و انکار تجسم اعمال چیست؟ پاسخ ملاصدرا بر اساس براهین عقلی و فلسفی به اشکالات چیست؟ ملاصدرا با بیان کدام یک از دلائل فلسفی تجسم اعمال را ثابت کرده است؟

۱-۴- اهمیت و ضرورت تحقیق

مسأله ی تجسم اعمال، از مسائلی است که مورد تأکید خاص آیات و روایات متعددی، قرار گرفته است و مربوط به جهان پس از مرگ است. این مسأله، گرچه شاخه ای از کیفر و پاداش اخروی است ولی در بحث شهود و گواهان قیامت، نیز می تواند راهگشا باشد. زیرا هرگاه کردار انسان گناهکار، در سرای دیگر، تجسم یابد خود بهترین شاهد و گواه بر جرم بوده و راه هرگونه انکار را براو می بندد. این مسأله، قطع نظر از قرآن و روایی بودن امروزه، از مسائل مهم کلام است که متکفل، پاسخ به ایرادات بعضی از فلاسفه ی دین و متکلمین قبل در توجیه و تصحیح کیفر و عذاب اخروی، می باشد. ایراد و شبهه درباره ی وجود جهنم و غایت و انگیزه ی آن و عذاب دائم مخلصین، در دار جهنم و ناسازگاری آن با حکمت و عدالت الهی، عالمان متقدم و متأخر اسلامی را برانگیخته، تا در مقام تصحیح و توجیه آن برآیند.

و در ضرورت اهمیت بحث تجسم اعمال، به لحاظ اخلاقی و اعتقادی، همین بس، که در صورت توجیه عقلی و ایمانی به آن، انسان نسبت به رفتارها و اندیشه های خود، توجه خاصی نموده، چرا که آنان زمینه و تبلور واقعی در جهان دیگر می باشند.

۱-۵- اهداف تحقیق

با توجه به موضوع تحقیق و بیان مسائلی که پیرامون آن مطرح است، اهداف تحقیق و پژوهش حاضر عبارتند از:

- ۱- تحلیل معنا شناختی تجسم اعمال
- ۲- آشنایی با آراء و نظرات شیخ مفید در مورد کیفر و پاداش اخروی
- ۳- بیان دلائل شیخ مفید و متکلمین شیعی، متأثر از او در محال بودن تجسم اعمال در آخرت
- ۴- بیان پاسخ ملاصدرا به اشکالاتی که باعث رد و انکار تجسم اعمال شده
- ۵- آشنایی با مبانی فلسفی ملاصدرا، در اثبات تجسم اعمال در آخرت
- ۶- تبیین، تفاوت ها و شباهت های دیدگاه شیخ مفید و ملاصدرا در مورد کیفر و پاداش اخروی

۱-۶- سؤالات تحقیق

- نگارنده با توجه به اهداف و موضوع تحقیق، سؤالات تحقیقاتی را به شرح ذیل مطرح می نماید:
- ۱- تجسم اعمال به چه معنایی است؟
 - ۲- آراء و نظرات شیخ مفید در باب کیفر و پاداش اخروی چیست؟
 - ۳- دلائل و اشکالاتی که شیخ مفید و متکلمین شیعی از او در رد و انکار تجسم اعمال بیان کرده اند چیست؟
 - ۴- پاسخ ملاصدرا به اشکالاتی که منجر به رد و انکار تجسم اعمال شده چیست؟
 - ۵- مبانی ملاصدرا در تبیین فلسفی نظریه ی تجسم اعمال چیست؟

۶- چه تفاوت ها و شباهتهایی بین دیدگاه شیخ مفید و ملاصدرا در زمینه ی کیفر و پاداش اخروی وجود دارد؟

۱-۷- پیشینه تحقیق

اقدامات علمی- پژوهشی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم به این مهم پرداخته اند و یا با موضوع ارتباط دارند؛ عبارتند از پایان نامه ها، مقالات و کتب منتشره که در ذیل به برخی از آن ها اشاره می شود:

الف: پایان نامه

- ۱- خلیلی - سمیه - *تجسم اعمال از دیدگاه ملاصدرا و علامه مجلسی* - خرداد(۱۳۸۶) - استاد راهنما: مهدی امامی جمعه - استاد مشاور: جعفر شانظری - دانشگاه اصفهان
- ۲- آکوت - اسکندر - *تجسم اعمال، ادله کیفیت و آثار آن* - (۱۳۸۴) - استاد راهنما: عزالدین رضا نژاد - استاد مشاور: عبد الرحمان سلیمانی بهبهانی - مجتمع آموزشی عالی فقه
- ۳- تجری - محمد علی - (۱۳۷۱) - *تجسم اعمال در قرآن و حدیث و آرای دانشمندان* - دانشگاه قم - استاد راهنما: رضا استادی
- ۴- جهانی - جهانبخش - *تبیین عقلانی تجسم اعمال* - (۱۳۹۱) - محل نگهداری: معاونت آموزش مرکز مدیریت حوزه - استاد راهنما: احمد اسدی - استاد مشاور: عبدالرحیم سلیمانی بهبهانی
- ۵- سجادمنش - امان الله - *تجسم اعمال در آیین آیات و روایات* - (۱۳۸۱) - موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی - استاد راهنما: محمد علی رضایی اصفهانی
- ۶- تقی پور - اژدری - *ثبت و ضبط و محاسبه اعمال از نظر قرآن و روایات* - (۱۳۸۱) - استاد راهنما: احمد رضا غایی - استاد مشاور: سید محمد باقر حجتی - دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرکزی تهران - دانشکده الهیات و معارف اسلامی
- ۷- بردبار - شعله - *انواع عقاب دنیوی و اخروی و میزان تناسب آن با گناه از دیدگاه قرآن و احادیث* - (۱۳۷۹) - استاد راهنما: عباس همایی - استاد مشاور: سید محمد مهدی جعفری - دانشگاه آزاد اسلامی فسا

ب: مقالات

- ۱- تجری - محمد علی - *تجسم اعمال از منظر دین و فلسفه* - (۱۳۸۱) - مجله پژوهشهای فلسفی - کلامی - ش ۱۱، ۱۲

۲- شکر- عبدالعلی- تجسم اعمال در حکمت متعالیه- نشریه: خردنامه صدرا- پاییز (۱۳۸۶)-ش ۴۹ (علمی- پژوهشی)

۳- کشاورز- رضا- تجسم اعمال و تبیین عقلانی آن در حکمت متعالیه - نشریه: الهیات و حقوق تابستان (۱۳۸۳) ش ۱۲

۴- سید هاشمی- سید محمد اسماعیل- معاد جسمانی از دیدگاه صدرالمتالهین- نشریه: آینه معرفت تابستان (۱۳۸۳)-ش ۳

۵- حجازی نیا- روح الله- بررسی دیدگاهها درباره تجسم اعمال (۱۳۸۸/۲/۱۶)-(۱۳۸۸/۲/۲۲) پژوهشکده باقر العلوم

۶- ابراهیمی دینانی- غلامحسین- نفس و روح از در نظر شیخ مفید- مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید- ۱

۷- قدران قراملکی- محمد حسن- کاوشی در تجسم اعمال- (۱۳۷۵)- کیهان اندیشه- ش ۶۸

۸- احمدی- احمد- بررسی نظر شیخ مفید پیرامون حیات برزخی- مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید- ش ۲

ج- کتب

۱- مازندرانی - محمد بن حسین بن محمد رضا ، معروف به ملا اسماعیل خواجهویی - تجسم الاعمال- (۱۳۸۳)- اصفهان- ناشر موسسه الزهراء

۲- طاهرزاده- اصغر- معاد بازگشت به سوی جدی ترین زندگی- (۱۳۸۷)- اصفهان- انتشارات لب المیزان

۳- شجاعی- محمد- معاد یا بازگشت به سوی خدا- (۱۳۷۱)- تهران- شرکت سهامی انتشارات

۴- حسینی تهرانی- سید محمد حسین- معادشناسی- (۱۴۲۳)- مشهد- ناشر نور ملکوت قرآن

۵- مکدرموت- مارتین- اندیشه های کلامی شیخ مفید- (۱۳۷۲)- ترجم احمد آرام- تهران- انتشارات دانشگاه

۶- عطایی اصفهانی- عباس- خبرهایی از عالم برزخ و تجسم اعمال- (۱۳۸۶)- قم- ناشر حضرت عباس (ع)

۷- حسن زاده آملی- حسن- شرح العیون فی شرح العیون- (۱۳۷۹)- قم- بوستان کتاب

۸- حلی- عبدالحلیم- ظهور الحقایق وانقلابها فی عالم الملك والملکوت- مشهد-مجمع البحوث الاسلامیه

۹- شاه نظری- جعفر- ترجمه و شرح مبدأ و معاد ملاصدرا- (۱۳۹۰)- قم- انتشارات دانشگاه

۱۰- ابراهیمی دینا نی- غلامحسین- معاد از دیدگاه نزوی - تهران- حکمت- (۱۳۶۸)

۱۱- سبحانی- جعفر- الفکر الخالد فی بیان العقائد - قم ناشر موسسه امام صادق(ع) - (۱۴۲۵ق)

نتیجه تحقیق و تفحص نگارنده بین مقالات، پایان نامه ها و کتب، بدین شرح است: در زمینه موضوع تطبیق دیدگاه شیخ مفید و ملا صدرا در باب تجسم اعمال به طور مستقیم گزارشی نشده و اثر مستقلی وجود ندارد و آنچه که در این مجموعه مورد بحث و بررسی قرار گرفته و می توان از آن استنباط کرد عبارتند از: تعریف تجسم اعمال از نظر لغوی، اصطلاحی، از منظر قرآن و حدیث به صورت مختصر، آراء و نظرات علامه مجلسی و شبهاتی که ایشان در این زمینه وارد کرده و با دلائل خود موضوع تجسم اعمال را رد و انکار نموده است، نقد و ارزیابی، نظرات مختلف تجسم اعمال، بر اساس مبانی و اصول موضوعه اثبات شده فلسفی، بیان انواع پاداش و کیفر اخروی، رابطه گناهان با عقابهای دنیا و آخرت، بیان تفاوت ماهیت اعمال دنیا با عوالم بعد از مرگ، بررسی نظر ملا صدرا در پذیرش تجسم اعمال با ذکر دلائل ایشان به صورت مختصر، دیدگاه ملا صدرا در زمینه معاد جسمانی و دیدگاههای مختلفی که در این زمینه وجود دارد، همچنین هیچ پایان نامه، مقاله، کتابی، پیرامون نظرات شیخ مفید در رد انکار تجسم اعمال نگاشته نشده است و نویسنده این رساله عهده دار این مهم شده است که برای رفع کاستی و کمبود پژوهش در این زمینه اقدام به تحقیق و بحث و بررسی نموده است.

۸-۱- روش تحقیق

در این تحقیق از روش توصیفی- تحلیلی بهره گرفته شده است. چرا که از این طریق می توان با تحلیل آثار صاحب نظران، اندیشه ی آنان را استخراج کرده، مکتب یا فلسفه ی آنان را تشخیص داد، لذا ابتدا منابع مختلف، مربوط به موضوع بحث، از دیدگاه شیخ مفید، ملاصدرا، از قبیل کتب و پایان نامه ها و مقالاتی که در اطراف دیدگاه آنان، در بحث تجسم اعمال، نگاشته شده است، تهیه و با دیدی جزئی نگری، به استخراج موضوع پژوهش، اقدام نماییم و سؤالات پژوهش از آن استخراج شده و بررسی آن ها صورت می گیرد و در انتها به پردازش و مقایسه ی آراء و نتیجه گیری می پردازیم.

۹-۱- تعریف واژه ها - مفاهیم

کیفر و پاداش اخروی : دانشمندان درباره پاداش و کیفر اعمال، عقاید گوناگونی دارند.